

Formation Of Critical Thinking In Native Language Lessons

Kholmatova Nilufar Khudoyorjonovna

Teacher of native language and literature at school No. 58,
Fergana district, Fergana region, Uzbekistan

Annotation

This article covers the theoretical and practical foundations of developing students' critical thinking competence in native language lessons in general secondary schools. The content and essence of critical thinking, its role in the modern education system, and the possibilities of native language science in forming this competence are scientifically analyzed. Also, ways to develop independent thinking, reasoning, drawing conclusions, and a creative approach in students through the use of problem-based learning, interactive methods, text analysis, discussion, project method, reflection, and assessment mechanisms are shown. The results of the study confirm that organizing native language lessons based on a competency-based approach effectively develops students' critical thinking skills.

Keywords: mother tongue education, critical thinking, competency-based approach, interactive methods, text analysis, problem-based learning, reflection, creative thinking, learning competence, modern pedagogy.

Annotatsiya

Mazkur maqolada umumiy o'rta ta'lim maktablarida ona tili darslarida o'quvchilarning tanqidiy fikrlash kompetensiyasini rivojlantirishning nazariy va amaliy asoslari yoritilgan. Tanqidiy fikrlashning mazmun-mohiyati, uning zamonaviy ta'lim tizimidagi o'rni, ona tili fanining mazkur kompetensiyani shakllantirishdagi imkoniyatlari ilmiy jihatdan tahlil qilingan. Shuningdek, muammoli ta'lim, interfaol metodlar, matn tahlili, munozara, loyiha usuli, refleksiya va baholash mexanizmlaridan foydalanish orqali o'quvchilarda mustaqil fikrlash, dalillash, xulosa chiqarish hamda ijodiy yondashuvni rivojlantirish yo'llari ko'rsatib berilgan. Tadqiqot natijalari ona tili darslarini kompetensiyaviy yondashuv asosida tashkil etish o'quvchilarning tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini samarali rivojlantirishini tasdiqlaydi.

Kalit so'zlar: ona tili ta'limi, tanqidiy fikrlash, kompetensiyaviy yondashuv, interfaol metodlar, matn tahlili, muammoli ta'lim, refleksiya, kreativ fikrlash, o'quv kompetensiyasi, zamonaviy pedagogika.

XXI asr ta'limining asosiy maqsadlaridan biri nafaqat bilim berish, balki o'quvchilarda hayotiy kompetensiyalarni shakllantirishdan iboratdir. Zamonaviy jamiyat sharoitida axborot oqimining keskin ortishi, sun'iy intellekt texnologiyalarining rivojlanishi, globallashuv jarayonlari hamda raqamli muhitning kengayishi insondan axborotni tanqidiy baholash, tahlil qilish va mustaqil qaror qabul qilish ko'nikmalarini talab etmoqda. Shu sababli tanqidiy fikrlash bugungi kunda xalqaro ta'lim standartlari, jumladan UNESCO, OECD hamda PISA dasturlarida asosiy kompetensiyalardan biri sifatida e'tirof etilmoqda.

O'zbekiston Respublikasida ta'lim tizimini modernizatsiya qilish bo'yicha amalga oshirilayotgan islohotlarda ham kompetensiyaviy yondashuv ustuvor yo'nalish sifatida belgilangan. Yangi avlod davlat ta'lim standartlari ham o'quvchilarning mustaqil fikrlash, muammolarni hal qilish, muloqot qilish va ijodiy faoliyat olib borish kompetensiyalarini rivojlantirishga alohida e'tibor qaratmoqda. Mazkur vazifalarni amalga oshirishda ona tili fani muhim o'rin egallaydi.

Ona tili darslari o'quvchilarning og'zaki va yozma nutqini rivojlantirish, til birliklarini ongli o'zlashtirish, matnni tushunish, tahlil qilish hamda mantiqiy fikrlashni

shakllantirish uchun keng imkoniyat yaratadi. Ayniqsa, matn ustida ishlash, bahs-munozara tashkil etish, muammoli savollar qo'yish va ijodiy topshiriqlar berish orqali tanqidiy fikrlashni rivojlantirish mumkin.

Shu nuqtai nazardan mazkur maqolaning maqsadi ona tili darslarida tanqidiy fikrlashni shakllantirishning pedagogik asoslarini tahlil qilish, samarali metodlarni yoritish hamda ularni amaliyotga joriy etish bo'yicha ilmiy tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.¹

Tanqidiy fikrlash — bu ma'lumotni shunchaki qabul qilish emas, balki uni tahlil qilish, taqqoslash, baholash, dalillar asosida xulosa chiqarish hamda muammoga turli nuqtai nazardan yondashish jarayonidir. Amerikalik olim R. Ennis tanqidiy fikrlashni "nimaga ishonish yoki qanday harakat qilish to'g'risida asosli qaror qabul qilishga qaratilgan oqilona va reflektiv fikrlash" sifatida ta'riflaydi.

Pedagogik nuqtai nazardan tanqidiy fikrlash quyidagi bosqichlarni o'z ichiga oladi:

- mavjud bilimlarni faollashtirish;
- yangi axborotni qabul qilish va tahlil qilish;
- dalillarni solishtirish;
- mantiqiy xulosa chiqarish;
- o'z fikrini asoslash;
- o'z faoliyatini baholash va refleksiya qilish.

Tanqidiy fikrlash o'quvchilarning nafaqat bilim darajasini, balki ularning intellektual faolligini ham oshiradi. Bunday yondashuv ta'limni reproduktiv usuldan konstruktiv ta'limga olib chiqadi.

Ona tili fani boshqa fanlarga nisbatan tanqidiy fikrlashni rivojlantirish uchun keng imkoniyatlarga ega. Chunki til inson tafakkurining asosiy vositasidir. Til orqali

inson fikr yuritadi, muloqot qiladi va bilimlarni o'zlashtiradi.²

Ona tili darslarida quyidagi faoliyat turlari tanqidiy fikrlashni rivojlantiradi:

- matnlarni tahlil qilish;
- grammatik hodisalarni solishtirish;
- til birliklarining uslubiy xususiyatlarini aniqlash;
- bahs va munozaralarda qatnashish;
- esse yozish;
- muammoli vaziyatlarni hal qilish;
- ijodiy yozma ishlarni bajarish.

Masalan, biror matn o'qilgach o'quvchilarga quyidagi savollar berilishi mumkin:

- Muallifning asosiy g'oyasi nimadan iborat?
- Ushbu fikrga qo'shilasizmi? Nima uchun?
- Muallif boshqa qanday usullardan foydalanishi mumkin edi?
- Siz ushbu muammoni qanday hal qilgan bo'lardingiz?

Bunday savollar o'quvchini tayyor javobni takrorlashdan ko'ra mustaqil mushohada yuritishga undaydi.³

Tanqidiy fikrlashni shakllantirishda interfaol metodlardan foydalanish yuqori samaradorlik beradi.

"Aqliy hujum"

Bu metod orqali o'quvchilar muammo yuzasidan erkin fikr bildiradilar. Har qanday fikr qabul qilinadi va keyinchalik tahlil qilinadi. Natijada o'quvchilarning faolligi oshadi.

"Klaster"

Klaster usuli mavzu bo'yicha tushunchalarni o'zaro bog'lash imkonini beradi. O'quvchi tushunchalar orasidagi mantiqiy aloqalarni mustaqil aniqlaydi.

"INSERT"

Mazkur metod o'quvchining matnni faol o'qishiga xizmat qiladi. O'quvchi matnni o'qish davomida yangi, tushunarsiz yoki

¹ Yo'ldoshev J., Usmonov S. Pedagogik texnologiya asoslari. Toshkent: O'qituvchi, 2014.

² Tolipov O., Usmonboyeva M. Pedagogik texnologiyalarning tatbiqiy asoslari. Toshkent: Fan, 2017

³ Yo'ldoshev J., Usmonov S. Pedagogik texnologiya asoslari. Toshkent: O'qituvchi, 2014.

avvalgi bilimlariga zid bo'lgan ma'lumotlarni belgilaydi.⁴

"Fishbone"

Sabab-oqibat munosabatlarini aniqlashga xizmat qiluvchi ushbu metod muammolarni chuqur tahlil qilish imkonini beradi.

"BBB" (Bilaman – Bilishni xohlayman – Bildim)

Bu metod o'quvchining avvalgi bilimlarini aniqlash, yangi bilimlarni tizimlashtirish hamda refleksiya qilishga yordam beradi.⁵

Matn bilan ishlash ona tili darslarining markaziy komponentidir. Har qanday matn faqat mazmunini qayta hikoya qilish uchun emas, balki chuqur tahlil qilish uchun ham xizmat qilishi kerak.

Matn tahlilida quyidagi yo'nalishlarga e'tibor qaratiladi:

- matn mavzusini aniqlash;
- asosiy g'oyani topish;
- dalillarni ajratish;
- muallif pozitsiyasini baholash;
- alternativ fikrlarni ilgari surish;
- shaxsiy munosabat bildirish.

Bunday mashg'ulotlar o'quvchilarda analitik tafakkur, mantiqiy fikrlash va argumentatsiya madaniyatini rivojlantiradi.

Muammoli ta'lim tanqidiy fikrlashni shakllantirishning eng samarali texnologiyalaridan biri hisoblanadi. Dars davomida o'qituvchi tayyor bilim bermaydi, balki muammoli vaziyat yaratadi.⁶

Masalan: "Nima sababdan ayrim so'zlar bir nechta ma'noni anglatadi?"

"Bitta gapni turlicha uslubda ifodalash mumkinmi?"

Bunday savollar o'quvchini izlanishga, dalillar topishga hamda ilmiy xulosa chiqarishga majbur qiladi.

Tanqidiy fikrlashni rivojlantirish ko'p jihatdan o'qituvchining metodik

tayyorgarligiga bog'liq. Zamonaviy o'qituvchi:

- darsni interfaol tashkil etishi;
- ochiq savollardan foydalanishi;
- barcha fikrlarni hurmat qilishi;
- bahs madaniyatini shakllantirishi;
- refleksiyani yo'lga qo'yishi;
- o'quvchilarni mustaqil izlanishga yo'naltirishi zarur.

Shuningdek, o'qituvchi baholash jarayonida faqat yakuniy javobni emas, balki fikrlash jarayonini ham e'tiborga olishi lozim.⁷

Tanqidiy fikrlashni rivojlantirish samaradorligini aniqlash uchun quyidagi mezonlardan foydalanish mumkin:

- muammoni to'g'ri aniqlashi;
- dalillar keltira olishi;
- turli nuqtai nazarlarni taqqoslashi;
- mantiqiy xulosa chiqarishi;
- mustaqil fikr bildirishi;
- o'z fikrini asoslay olishi;
- refleksiya qila olishi.

Mazkur mezonlar kompetensiyaviy baholash tizimining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi.

Bugungi kunda elektron darsliklar, multimedia vositalari, sun'iy intellekt platformalari, raqamli testlar ham tanqidiy fikrlashni rivojlantirish imkoniyatlarini kengaytirmoqda. Raqamli texnologiyalar yordamida o'quvchilar turli manbalardagi axborotlarni solishtirish, ularning ishonchligini baholash hamda mustaqil xulosa chiqarishni o'rganadilar.

Shu bilan birga, internetdagi axborotlarning barchasi ham ishonchli emasligi sababli media savodxonlik va axborotni tanqidiy baholash ko'nikmalarini rivojlantirish ona tili ta'limining muhim vazifalaridan biri bo'lib qolmoqda.⁸

Ona tili darslarida tanqidiy fikrlashni shakllantirish zamonaviy ta'limning dolzarb

⁴ Tolipov O'., Usmonboyeva M. Pedagogik texnologiyalarning tatbiqiy asoslari. Toshkent: Fan, 2017

⁵ Yo'ldoshev J., Usmonov S. Pedagogik texnologiya asoslari. Toshkent: O'qituvchi, 2014.

⁶ Tolipov O'., Usmonboyeva M. Pedagogik texnologiyalarning tatbiqiy asoslari. Toshkent: Fan, 2017

⁷ Yo'ldoshev J., Usmonov S. Pedagogik texnologiya asoslari. Toshkent: O'qituvchi, 2014.

⁸ Tolipov O'., Usmonboyeva M. Pedagogik texnologiyalarning tatbiqiy asoslari. Toshkent: Fan, 2017

vazifalaridan biridir. Mazkur kompetensiya o'quvchilarning mustaqil fikrlashi, mantiqiy tahlil qilishi, dalillar asosida qaror qabul qilishi hamda o'z fikrini erkin ifoda etishiga xizmat qiladi. Interfaol metodlar, muammoli ta'lim, matn tahlili, refleksiya, ijodiy yozma topshiriqlar va zamonaviy axborot texnologiyalaridan samarali foydalanish tanqidiy fikrlashni rivojlantirishning muhim omillari hisoblanadi.

Shuningdek, kompetensiyaviy yondashuv asosida tashkil etilgan ona tili darslari o'quvchilarning kommunikativ, ijtimoiy va intellektual salohiyatini oshirib, ularni zamonaviy jamiyatning faol, mas'uliyatli va ijodkor shaxsi sifatida shakllantirishga xizmat qiladi. Kelgusida ona tili ta'limida tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga qaratilgan innovatsion metodikalarni yaratish hamda ularni amaliyotga keng joriy etish dolzarb ilmiy yo'nalishlardan biri bo'lib qoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

- O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining umumiy o'rta ta'limning Davlat ta'lim standartiga oid me'yoriy hujjatlari.
- O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligi. Ona tili fanidan milliy o'quv dasturi. Toshkent, 2023.
- Ennis R. H. Critical Thinking. Upper Saddle River: Prentice Hall, 2015.
- Halpern D. F. Thought and Knowledge: An Introduction to Critical Thinking. New York: Psychology Press, 2014.
- Paul R., Elder L. Critical Thinking: Tools for Taking Charge of Your Learning and Your Life. Pearson Education, 2020.
- Bloom B. S. (Ed.). Taxonomy of Educational Objectives: Handbook I: Cognitive Domain. New York: Longman, 1956.
- Vygotsky L. S. Thought and Language. Cambridge: MIT Press, 1986.
- Yo'ldoshev J., Usmonov S. Pedagogik texnologiya asoslari. Toshkent: O'qituvchi, 2014.

Tolipov O', Usmonboyeva M. Pedagogik texnologiyalarning tatbiqiy asoslari. Toshkent: Fan, 2017.

Musurmonova O. Pedagogika. Toshkent: O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti, 2020.